

Jiří M. Havlík

Polemika v komentářích aneb Kdo měl číst Bibli svatováclavskou

Polemics in commentaries – Who was meant to read the St Wenceslas Bible?

■ **Abstract:** This article deals with the intended readership and function of the St Wenceslas Bible, published between 1677 and 1715, primarily thanks to the St Wenceslas Legacy Foundation. In compliance with Council of Trent decrees and Jesuit practice over the translation of the text of the Bible, this new Czech version contained a commentary. By and large, however, its aim was not to clarify the context and meaning of the text. It was primarily given a missionary and recatholicizing purpose, as a polemical commentary with which the priest and ultimately the layman was to oppose the objections of non-Catholics and lead them to the only denomination permitted by the temporal state.

The preferred addressees were new priests in Czech-language parishes. One of the most important reasons behind the implementation of the St Wenceslas Bible project was the felt absence of a Catholic Bible translation and the usage of non-Catholic versions (particularly the Melantrich and Kralice translations) by Catholic parish priests and missionaries. However, our findings indicate that throughout the entire period in which the St Wenceslas Bible was distributed this problem persisted. This is primarily demonstrated by the patents with which the Prague Consistory attempted to get round this practice.

The secondary addressee of the St Wenceslas Bible was the lay reader. From the standpoint of the donors and the actual publishers, however, this was more a given fact arising from Czech conditions rather than an original intention.

■ **Keywords:** Bible in Czech; St Wenceslas Bible; Matthias Steyer SI; Joannes Barner SI; reception of biblical translations; lay Bible reading

■ **PhDr. Jiří M. Havlík, Ph.D.,** vyučuje český jazyk, literaturu a dějepis na Gymnáziu prof. Jana Patočky v Praze. Věnuje se především církevním a literárním dějinám raného novověku (havlikjiri@seznam.cz).

V roce 1677 vyšel překlad Nového zákona s komentáři. Jednalo se o projekt iniciovaný, dotovaný a řízený pražským arcibiskupstvím a Dědictvím sv. Václava, nadací založenou při novoměstské jezuitské koleji. Vzhledem k tomu si kladu otázku: *Komu byl tento překlad určen?* Cestu k odpovědi ukazují především komentáře, které k biblickému textu jeho redaktoři připsali, a prameny arcibiskupského archivu.

Na katolickém českém překladu Nového zákona pracovali přibližně od roku 1669 jezuité Jiří Konstanc a Matěj Václav Šteyer.¹ Starý zákon nejpozději od roku 1692 připra-

¹ Podrobněji ke genezi překladu viz studii Ondřeje Koupila v tomto čísle časopisu *Historie – Otázky – Problémy*, jemuž vděčím za mnohé konzultace. Dále pak Josef VINTR, *Barokní bible*, in: Jaroslava Pečírková (ed.), Vladimír Kyas, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, s. 211–225; Josef VINTR, *Komentáře k české barokní bibli Svatováclavské*, *Listy filologické* 117, 1994, s. 87–96; Hedvika KUCHAROVÁ – Pavel R. POKORNÝ, *Die Sankt-Wenzels-Bibel im kulturhistorischen Zusammenhang*, in: Hans Rothe – Bedřich Scholz (edd.), *Druhý djl Biblji totižto Nowý Zákon. Kommentare: Facsimile Prag 1677 (= Biblia Slavica 1/4,2)*, Paderborn 2001, s. 551–586. K Dědictví sv. Václava viz literaturu in Luboš MERHAUT a kol., *Lexikon české literatury, 4/II S-Ž. Dodatky k LČL 1–3, A–Ř*, Praha 2008, s. 1892–1893, autor hesla Václav Petrbok.

voval k vydání Matěj Václav Šteyer a po jeho smrti Jan Barner TJ (1643–1708).² Vyšel ve dvou svazcích v letech 1712 a 1715.³

Kořeny jezuitských biblických komentářů

Práce jezuitských překladatelů a vykladačů Bible vykazují četné podobnosti. Proto je hned na začátku potřeba uvést několik souvislostí. Reformace důrazem na *samotné Písmo* vyjádřila nutnost četby Bible ve vernakulárních jazycích. Argumentace pro i proti novým vyznáním proto mimo jiné vycházela právě z Bible.⁴ V tomto směru misionáře, kazatele a exegety podpořil i tridentský koncil svým dekretem z 8. dubna 1546, kterým potvrdil kánon katolické Bible a určil základní směr příští exegeze. Pokud jde o vlastní předčítání Písma věřícímu lidu, bylo na čtvrtém zasedání Tridentina ustanoveno, že má být vždy doprovázeno výkladovým komentářem, schváleným katolickou církví.⁵

Pro biblické komentáře z okruhu jezuitů sehrál zakladatelskou úlohu původem španělský jezuita Juan Maldonado (1533–1583). Ovládal klasické i orientální jazyky, působil na Collegiu Romanu v Paříži. Papežem Řehořem XIII. byl pověřen prací na novém vydání řecké Septuaginty a revizi Vulgáty. Nedlouhou na to však v Římě zemřel a tyto záměry byly naplněny jinými o desetiletí později.⁶ Nové komise jmenovali i pozdější papeži. Výsledky jejich práce nechal vydat papež Kliment VIII. roku 1592 pod názvem *Sixto-klementinská vulgáta*. Právě s ní pracovali tvůrci Bible svatováclavské.⁷

² Tuto domněnku můžeme opřít o text fundace Jana Bedřicha z Valdštejna ve prospěch Dědictví sv. Václava z 15. prosince 1692 (dále jen Fundace 1692). Valdštejn v ní vydává pokyn k započetí práce. Národní archiv v Praze (dále jen NA), fond Archiv pražského arcibiskupství I (dále jen APA I), Dědictví sv. Václava, sign. C 138/4, karton č. 2208, inv. č. 3729. Fundační listina je doložena v mnoha opisech. Ve svých statcích ji in extenso citují Jan Nepomuk Sedlák, Mirjam Bohatcová, Hedvika Kuchařová a Pavel R. Pokorný (viz pozn. č. 1). Jan Nepomuk SEDLÁK, *Dějiny Dědictví sv. Václava (1669–1900)*, Časopis katolického duchovenstva 42, 1901, s. 38–41; 88–92; 153–158; Mirjam BOHATCOVÁ, *Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts*, in: Hans Rothe – Bedřich Scholz (edd.), *Kralitzter Bibel = Kralická bible: Kommentare (= Biblia Slavica I/3)*, Paderborn – München 1995, s. 1–182. Dřívější iniciativu pro práci na Starém zákoně potvrzuje řádová korespondence, v níž se téma překladu Starého zákona do češtiny objevuje od roku 1691. Archivum Romanum Societatis Jesu, Řím, Itálie, Listy generála TJ M. V. Šteyerovi a J. de Waldtovi z 8. září a 3. listopadu 1691, sign. Bohemia 5/1, fol. 90^v, 94^f.

³ K citacím z Bible svatováclavské používám její faksimilní edici Biblia Slavica I/4 a odkazuji na ni jako na BsV I (Nový zákon, 1677), BsV II (Proroci a Knihy Makabejské, 1712) a BsV III (Starý zákon, 1715). Při stránkových citacích jako první řadím stranu faksimilní edice, jako druhou stranu původního tisku.

⁴ Rozsáhleji k tomu viz Henning Graf von REVENTLOW, *Epochen der Bibelauslegung III: Renaissance, Reformation, Humanismus*, München 1997.

⁵ Sessio IV., Decretum secundum: Recipitur Vulgata editio Bibliae praescribiturque modus interpretandi sacram Scripturam etc. Viz Guiseppe ALBERIGO – Alberto MELLONI – Klaus GANZER (edd.), *Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta: editio critica 3, The Oecumenical Councils of the Roman Catholic Church: From Trent to Vatican II (1545–1965)*, Turnhout 2010, s. 16–17.

⁶ H. Graf von REVENTLOW, *Epochen der Bibelauslegung*, s. 205–207.

⁷ K této revizi viz heslo „Vulgate“ v Berard L. MARTHALER (ed.), *New Catholic Encyclopedia XIV*, Detroit aj. 2003, s. 591–600, autoři hesla L. F. Hartman, B. F. Peebles, M. Stevenson. Tam viz i literaturu k problematice.

I Maldonado využíval při komentování biblických textů své znalosti hebrejštiny a orientálních jazyků, aby upřesnil či vyložil význam příslušného místa z textu. Přímou zdůrazňoval, že při polemice s nekatolíky je třeba bránit katolické vyznání v první řadě právě Písmem, potom teprve výklady církevních otců. V jeho biblických komentářích tak najdeme invektivy proti kalvinismu, s nímž se za svého působení v Paříži potýkal osobně.⁸

Maldonado se podílel i na sestavení studijního plánu pro řádovou výuku teologie. Podle předpisů známých jako *Ratio studiorum* se měla přednáška s výkladem Písma konat denně ve druhém a třetím ročníku studia teologie. Učitel Písma měl být nejen jazykově kompetentní (včetně základů hebrejštiny), ale i schopný orientovat se v teologii, dějinách i dalších disciplínách, v neposlední řadě měl být i dobrým řečníkem. Text Bible měl vždy vykládat především s ohledem na doslovný smysl.⁹ Při tom měl bránit Vulgátu jako kanonický překlad. V dalších bodech je pak doporučováno následování papežských a koncilních výnosů a interpretací církevních otců. Pokud se vzájemně rozcházelely, měl volit výklad podpořený tradicí a „všeobecným souhlasem“. Mohl se opřít i o rabínské autority, avšak pouze v případech, že byly v souznění s Vulgátou či katolickou věroukou. V bodech, kde se při výkladu rozchází katolická a protestantská interpretace, měl především biblickými argumenty vyvracet onu „heretickou“.¹⁰ Tyto zásady jsou v Bibli svatováclavské nejen naplňovány, ale i prezentovány, nejčastěji s citacemi mladšího jezuitského komentátora Cornelia a Lapide.

I učitel Písma se nutně při výkladu biblického textu dotýkal kontroverzních otázek a své studenty vedl k „polemickým komentářům“. V řádové kariéře univerzitních profesorů teologie bylo běžné, že funkce profesora Písma svatého souvisela s funkcí profesora kontroverzní teologie.¹¹

Žádný z překladatelů Bible svatováclavské nikdy jako profesor Písma svatého nepůsobil. Všichni byli misionáři, kazatelé či zpovědníci. Ani jeden z nich nekomentoval Písmo jako biblista-vědec. Byli praktiky polemik a kontroverzí s potenciálními, skrývajícimi se či otevřenými nekatolíky. Z vlastní zkušenosti mohli poznat, že mezi lidmi běžně kolují starší české biblické překlady a mnohé další knihy, které pocházely z nekatolického prostředí.¹² Jejich komentáře tak nesledovaly primárně exegetické, ale právě naopak polemické cíle.

⁸ Další biblické komentáře z per jezuitů 16. století jsou známy například od Alphonse Salmeróna (1515–1585), Francisca de Ribery (1537–1591), Cornelia a Lapide (1567–1637), Francisca de Toledo (1532–1596) či Benta Pereiry (1535–1610). V současných českých knihovnách je přitom dostupná většina z nich, část z původních knihovních fondů jezuitských kolejí (Klementinum i Nové Město pražské).

⁹ V opozici proti staršímu výkladu pomocí čtyř rovin smyslu textu tak byla preferována právě jen ta první – nejjednodušší a nejvíce zjevná.

¹⁰ *Ratio studiorum*, in: Institutum Societatis Iesu, Volumen Secundum, Pragae 1705, s. 66–67.

¹¹ Tak tomu bylo i u jezuitských učitelů, u nichž studovali překladatelé Bible svatováclavské – Matěje Tannera, Ludovika Crasia, Georgia Krále či Lucase Czimmermana. Všichni tři překladatelé druhý ročník studia teologie absolvovali v Olomouci. Data čerpám z řádových katalogů, které spolu s dalšími pracovníky excerpuji pod vedením Kateřiny Bobkové-Valentové pro Bio-bibliografickou databázi řeholníků v českých zemích v raném novověku. Viz www.hiu.cas.cz/cs/databaze/bio-bibliograficka-databaze.ep [náhled 8. 8. 2013].

¹² Přitom již výroční zpráva jezuitské novoměstské koleje z roku 1670 mluví o velkém úspěchu dvou jezuitů, kteří používali český text Nového zákona. Jména bohužel nezmiňuje, ale lze předpokládat, že se jednalo o oba starší překladaatele. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Handschriftensammlung, sign: Cod. 11963, folia 77^{r-v}, Annuae Collegii Neo-Pragensis 1670.

Samotný arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna v předmluvě na komentáře upozorňuje a doslova k nim poznamenává: „Poněvadž pak kacířská chytrkost nejvíce usilovala Nový Zákon zfalšovati a z něho základy svých bludů béře, proto chtěl naddotčený predek náš [tj. Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka, pozn. autora], aby Nový Zákon nejprve na světlo vydán byl s přidáním pro užívání a naučení věrných duší vejkladů těch věcí, o kterých mezi katolickými a kacíři bývá rozepře, aby tou cestou katolictví v přijatém pravém náboženství utvrzení a kacíři k poznání téhož pravého náboženství přivedeni býti mohli.“¹³ Ve fundaci Dědictví sv. Václava z roku 1692, kterou vydal pokyn k práci na Starém zákonu, čteme přímo: „Nejen u jednotlivých kapitol [...], ale i na příhodných místech ať jsou připojeny poznámky užitečné pro spásu duší a vykořehění kacířství.“¹⁴

Polemika v komentářích a její adresát

Než zodpovíme otázku adresáta polemických komentářů a samotné Bible svatováclavské, podívejme se, jak vypadaly. První ze zvolených příkladů se týká odpouštění hříchů. Ve 20. kapitole Janova evangelia můžeme číst: „To když [Ježíš, pozn. autora] řekl, dechl, a řekl jim: Přijměte Ducha svatého. Kterým odpustíte hřichy, odpouštějí se jim; a kterým zadržíte, zadržáni jsou.“¹⁵ Komentář s názvem „Pořádní kněží opravdově odpouštějí hřichy kajícím“ zní: „Z 22. verše poznáváme, že kněží řádně svěcení mají sobě danou moc od Boha k odpouštění hříchů, a mohou opravdově odpouštěti hřichy, nebť světle to jistí Kristus, řka: Přijměte Ducha svatého, kterýmž odpustíte hřichy, odpouštějí se jim. Nedí: Komu zvěstovati budete odpouštění hříchů, ale Komu odpustíte.“¹⁶ Dále pokračuje dokládáním správnosti doslovného čtení z dalších míst Písma. Ono *nedí* přitom uvozuje invektivu na komentář v Novém zákoně Bible kralické, kde se dočteme: „Kterýchžkoli, to jest komuž byste koli z věřících a kajících ode mne hříchů odpouštění zvěstovali.“¹⁷ K témuž směřuje i kralický komentář u Matoušovy 16. kapitoly: „moc, kajícím hříchů odpouštění svědčiti, nekajícím vylučovati; kterážto moc nejednomu, ale všechněm pastýřům církve a šafářům tajemství Božích.“¹⁸ Na to na příslušném místě Bible svatováclavská reaguje výkladem o papežském primátu.¹⁹

Adresátem takové polemiky může být prostě nekatolík, nebo i jen člověk věci neznalý. Přímá vazba na kralickou Šestidílkou tu vyjádřena není. Celkem zřetelné ale je, že to byla právě ona, co dalo impuls k polemice na uvedená témata.

Z jiného pohledu se tu ale vyskytne poněkud zvláštní problém. Podle předpisů platných od 17. století i v Čechách by měl Bibli svatováclavskou soukromě číst pouze takový

¹³ Předmluva Jana Bedřicha z Valdštejna k Novému zákonu z 9. listopadu 1677. BsV I, s. 5.

¹⁴ „... ut si non sub capitibus singulis [...], saltem opportunis in locis Annotationes ad Salutem animarum utiles, et haeresibus extirpandis aptae subjungantur.“ Fundace 1692.

¹⁵ BsV I, s. 219/197.

¹⁶ Tamtéž, s. 220/198.

¹⁷ Hans ROTHE - Bedřich SCHOLZ (edd.), *Kralitzer Bibel = Kralická bible: Kommentare* (= Biblia Slavica I/3), Paderborn - München 1995, s. 390.

¹⁸ Tamtéž, s. 63.

¹⁹ BsV I, s. 44-45/28-29. Mezititulky komentáře znějí: „Církev nikdy nezahynula a nezahyne“, „Klíče významávají moc“, „Náměstek Kristů na zemi“.

laik, který dostal svolení od zpovědníka, faráře či biskupa.²⁰ Na druhé straně – proč vlastně dostával takový laik informace o možnostech odlišného výkladu, jakkoli byly tyto vzápětí vyvraceny? Redaktoři Bible svatováclavské vycházeli z misijních záměrů. Věděli, že ani pravověrný katolík nežije ve vzduchoprázdnu. I on se s protikladným výkladem setkával. V tu chvíli měl vlastně v rukou mít přesný návod, jak oponovat. I když byl, jak uvidíme dále, tento návod určen především knězi, i laik s ním měl nakládat podobným způsobem – v kontroverzi s jinověrci, pro utvrzení vlastního stanoviska. Komentáře mu neměly být vysvětlením příslušného místa v textu, ale především polemickým nástrojem.

Mnohem přímější invektiva proti Bibli kralické se objevuje v překladu Starého zákona.²¹ Týká se 31. kapitoly Deuteronomia: „Mojžíš věkem sešlý starc sto a dvadcti letý vyznává nestatečnost svou, že více lid spravovati a vůdcem jeho býti nemůže. Posílív tedy všecky, jako i Jozue, náměstka svého, aby zmužile táhli do země sobě od Boha zaslíbené, přikazuje v verši 11 a 12, aby každého sedmého léta u přítomnosti veškerého lidu společně shromážděného čtena byla Kniha tato [...] Chytili se textu toho zuby i nechty někdejší v Čechách zborníci jednoty bratrské v Bibli své léta 1579. vydané v listu 317. a mocně poraziti chtěli starobylé církve sv. učení, kteréž nedovoluje všem vesměs mužům, ženám, pacholkům, děvečkám, řemeslníkům a sprostnému lidu Písma s. čísti, s nimi se obírat i tajemství jich skoumati. Slova jejich dám: A tak tedy jakož kněžím, tak i všeckněm vůbec bohatým i chudým, starým i mladým náleží se učiti a osvécovati Písma svatými, a ne aby bylo zabraňováno jich čítati, leč kuse, jakž se tak od Antikrista dalo a děje. Na kteroužto jejich hanlivou a křivolakou výpověď já tuto odpovídaje v tičnosti ducha a v pravdě jim v cestu vkročím.“²²

Na tomto místě je doslovně citována kniha, která byla o něco později Koniášovým Klíčem přímo zakázána. Zatímco Melantrichova či Severýnova bible byly v kategorii „ke korektuře“, jednotlivé díly Šestidílký jsou vypočítány mezi „Zákony“, které „trpení a zanechaní býti nemají“.²³ Laická četba Písma je přitom častým kontroverzním tématem. I arcibiskupské předmluvy Bible svatováclavské napovídají, že tato eventualita v úvahu připadala.²⁴

²⁰ Tento pokyn můžeme číst v mnoha dokumentech, včetně samotných komentářů k Bibli svatováclavské či v Koniášově Klíči. Viz kapitolu § II, Num. 1: O Bibli neb Zákoně božím. Zdeněk Václav TOBOLKA – František HORÁK – Bedřiška WÍŽDÁLKOVÁ a kol., *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* (dále jen *Knihopis*), Praha 1925–1967, č. 4286.

²¹ Na základě dosavadních zjištění se všeobecně jeví Barnerovy komentáře příměji kontroverzní než Šteyerovy-Konstancovy.

²² BsV III, s. 427/407.

²³ *Knihopis*, č. 4286, s. 10–12.

²⁴ Můžeme to doložit třeba hned slovy Jana Bedřicha z Valdštejna: „Matouš Ferdinand, šťastné paměti předek náš, arcibiskup pražský [...] o to se snažně přičinil, aby ovčičkám sobě svěřeným co nejzdravější pastvy opatřil, a jako by ono zlaté o knize Písem Božích pronešené propovědění svatého Ambrože dobré pastvy jsou knihy Božích Písem, v nichž každodenním čítáním se paseme, v nichž občerstvení i posílnění býváme, když těch věcí, které psány jsou, okusujeme a okusívše jich, často je rozjímáme, jako by pravím toto zlaté propovědění na něj vlastně se vztahovalo, k novému přetlačení Bibli v českém jazyku (poněvadž znamenal, že katolické české bibli aneb žádné nebylo, aneb velmi zřídka, totiž ta, která již dávno v Benátkách vydána byla, se nacházela) svou pastýřskou starost obrátil, s velkým užitekem i potěšením katolických Čechů, kteříž pro nedostatek české katolické Bibli ta Písma, kteráž kacíři na světlo vydali, jakkoli na mnoha místech kusá a zfalšovaná přechovávají jako přinuceni bývali, též s velkým zahanbením kacířů, kteříž bludy od svých mistrů do Písem Božích vtroušené napotom poznávají musejí.“ Na okraj je možné uvést, že Daniel Ignác Mayer z Mayernu ve druhém vydání sva-

Evidentní však je, že se jedná o něco, s čím bylo třeba při vydání počítat – ne přímo o něco, co by bylo skutečným cílem. Nahlédneme-li do nařízení, která se přímo týkají Bible svatováclavské, najdeme tu vždy jako předpokládané adresáty faráře, kazatele a misionáře.

Zajímavá jsou i ustanovení arcibiskupských patentů: Před samotným vydáním Nového zákona, v roce 1676, vydal Jan Bedřich z Valdštejna oběžník s otázkami pro faráře o stavu jejich farností. Jedna z otázek zjišťovala, zda mají breviář, Bibli a „další potřebné knihy“.²⁵ Odpovědi se většinou scházely roku 1677. Česká bible se přitom ve farních knihovnách objevovala poměrně často.²⁶ Není možné předpokládat, že by to byla zbrusu nová Bible svatováclavská. V arcibiskupském patentu z dubna 1677 se dočteme mimo jiné, že je Nový zákon Bible svatováclavské pro faráře a kazatele užitečnou, ba nutnou knihou. Právě proto tu arcibiskup nařizuje, aby si knihu prostřednictvím svého nadřízeného vikáře odkoupili za 3 zlaté a 30 krejcarů. Přitom upozorňuje i na to, že po knize volají i mnozí kněží z oblastí čistě německých. Ti prý využijí právě polemické komentáře pro diskuse s jinověrci. Vikáři proto mají poslat ke konzistoři jmenné seznamy kněží v českojazyčných oblastech a seznamy německých farností, v nichž se nacházejí utrakvisté, právě proto, aby jim obratem mohly být zaslány exempláře Nového zákona.²⁷

Nedostatek potřebných knih arcibiskupské dekrety konstatují i v roce 1679, především u farností, kde byli ustanoveni ke službě novokněží. Jan Bedřich z Valdštejna je v české historiografii spojován s novým plánem rekonstrukce farní sítě.²⁸ Prostřednictvím právě prezentovaných nařízení je přitom možné doložit, že se bedlivě staral i o jejich vybavení knihami. V dekretu z konce března 1679 nařídil, aby novokněží nakoupili Nový zákon se slevou (za dva zlaté) a knihu zapsali k zádušnímu majetku.²⁹ V dalších letech Valdštejnova konzistoř upozorňovala na nové české postily (1680), kancionály (1688), nová vydání *Rituale Romano-Pragense* (1688), katechismů (1692, 1696) a další knihy (1692).³⁰ Tak často taková upozornění v pozdějších agendách nenacházíme.

továclavského Nového zákona v roce 1733 přejal Valdštejnovu předmluvu téměř slovo od slova – bez zmínky o každodenním čtení. BsV I, s. 3–4; Mayernovu předmluvu viz *Knihopis*, č. 17 125, nestránkováno.

²⁵ „An habeat Breviarium, Directorium anni currentis, Proprium bohemicum, agendam, Biblia, et alios libros Parochis necessarios.“ NA, APA I, Kniha patentů 1662–1710, sign. B 20/1b, inv. č. 1470, fol. 63^{r-v} (dále jen Kniha patentů I).

²⁶ Na tuto otázku často odpovídají i inventáře kostelního majetku, přikládáné k odpovědím na 42 otázek konzistoře z roku 1677. V takřka žádném z případů však není možná identifikace konkrétního vydání. Většinou se faráři omezili na to, že evidovali *Liber evangeliorum*, *Missale*, *Agenda*, aniž by dále cokoli specifikovali. Viz NA, APA I, sign. B11/8–B 13/4b, inv. č. 1316–1343, Zprávy o stavu far, jako odpovědi na 42 otázek konzistoře z roku 1677. Nacházíme však i inventáře, které uvádějí pouze misál a agendu (např. *Inventarium Ecclesiae Schönwaldensis*, tamtéž, sign. B11/8, inv. č. 1316, fol. 125^{r-v}, či *Inventarium Paramentorum Ecclesiarum mihi commissarum: Schlackenwaldensis*, (filialis) *Hardensis*, et (filialis) *Rudisforthensis* (Pater Leopoldus Walde), tamtéž, fol. 142^{r-v} (jen *Missale a Rituale Pragense*, Bibli nemá ani jeden z kostelů.)

²⁷ Patent z 12. dubna 1677. Kniha patentů I, folia 64^r–65^v. Viz též NA, APA I, Emanata 1676–1677, sign. A1/2, inv. č. 2, fol. 259^r–262^r.

²⁸ K tomu viz především Jiří M. HAVLÍK, *Rekonstruktion des Pfarrnetzes, Steuern für Türkenkriege und Johann Friedrich von Waldstein (1642–1694)*, in: Zdislava Röhsner (ed.), *Wallenstein und noch viel mehr. 850 Jahre Familie Waldstein*, Wien 2009, s. 87–102, Übersetzung Carla Bezděková.

²⁹ Patent z 29. března 1677. Kniha patentů I, fol. 73^r–75^v.

³⁰ Tamtéž, fol. 78^r–79^v.

V roce 1692 Jan Bedřich z Valdštejna plánoval, že by knihy Dědictví sv. Václava mohli použít katoličtí misionáři na územích dobytých na Osmanské říši (konkrétně mluvil o Srbsku, Bulharsku a Slavonii).³¹ S využitím češtiny a Bible svatováclavské se počítalo i u misí vysílaných do Ruska. Ze záznamů samotného Dědictví sv. Václava se dozvídáme, že v prvním vydání Nového zákona bylo vytištěno 3 000 exemplářů.³² Tento počet je opravdu ohromující a dokazuje velké ambice. Přitom ještě v roce 1692 mohl Valdštejn nakládat s 2100 výtisky, které Dědictví sv. Václava daroval (resp. peníze za ně) právě na účely vydání Starého zákona. Pro tytéž účely přislíbil ještě dalších 10 000 zlatých.³³ Ty však do konce jeho života nebyly Dědictví sv. Václava doručeny. Jak už bylo řečeno, primárním cílovým zákazníkem byli kněží z českých farností a od roku 1679 především novokněží. Váhavou distribuci je tak možné spojit se zpomalováním rekonstrukce farní sítě. Hlavními důvody přitom bylo finanční vytížení českého duchovenstva, způsobené zvláštními daněmi na válečné konflikty na konci 17. století, a patronátní spory.³⁴

Ještě v roce 1706 apelovala arcibiskupská konzistoř na odběr dalších výtisků Nového zákona. O deset let později upozorňovala na dokončení projektu a nabízela celý překlad podle typu vazby od 8 zlatých a 15 krejcarů po 12 zlatých a 45 krejcarů.³⁵ Tou dobou také bezvýsledně žádali správci Dědictví sv. Václava o vydání exemplářů prvního vydání Nového zákona, které byly doposud uloženy v konzistoriálním depozitáři. Ještě v roce 1725 rektor novoměstské jezuitské koleje P. Carolus Pfefferkorn konstatoval, že se Starý zákon prodává zatím velmi pomalu. Na skladě prý tehdy bylo okolo 2 000 biblí.³⁶ K této informaci je však třeba přistupovat i vzhledem k platnému bohoslužebnému pořádku. V permanenci byl především Nový zákon, na druhém místě Proroci a až nakonec knihy Starého zákona. V tomto pořadí byly vydány i jednotlivé díly Bible svatováclavské – pod heslem nejvyšší potřeby. Vysoké náklady na pořízení Bible svatováclavské tak zřejmě dlouhodobě blokovaly možnost, aby se dostala ke svým cílovým zákazníkům, kteří nadále užívali starší překlady.

Zvláštní reakcí na tento stav bylo nové, levnější vydání Nového zákona iniciované Danielem Ignácem Mayerem z Mayernu. Jednalo se o přetisk Šteyerova – Konstancova překladu v osmerkovém formátu. Podle Mayerovy vlastní předmluvy vyšel právě z důvodu nízkého odbytu nákladného prvního vydání. Přitom tvrdil, že na mnoha místech lidé stále nakupují nekatolické české překlady.³⁷ Jejich užívání potvrzuje i arcibiskupský patent z roku 1735. V něm se dočteme, že Melantrichovu bibli „a další“ používají při své práci kazatelé a faráři. Místo příkazu koupě Bible svatováclavské, nebo alespoň Mayerova Nového zákona, se tu objevuje jemnější ustanovení: „Commendamus igitur

³¹ Fundace 1692.

³² Přitom jenom 150 exemplářů z tohoto počtu mělo být dotováno z Dědictví sv. Václava. Největší část nákladů pokryl podle vlastního svědectví sám pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna. H. KUCHAROVÁ – P. R. POKORNÝ, *Die St.-Wenzels-Bibel im kulturhistorischen Zusammenhang*, s. 560.

³³ Fundace 1692.

³⁴ K tomu viz J. M. HAVLÍK, *Rekonstruktion*.

³⁵ Patent z 2. dubna 1716, Kniha patentů 1711–1763, NA, APA I, sign. B 20/1c, nefoliováno.

³⁶ O tom viz Antonín PODLAHA, *Doplňky k „Dějinám Dědictví sv. Václava“ Dra Jana Nep. Sedláka*, *Časopis katolického duchovenstva* 65, 1924, s. 725–730. Samotné dopisy C. Pfefferkorna, které Podlaha cituje, viz NA, APA I, Dědictví sv. Václava, sign. C 138/4, karton č. 2208, inv. č. 3729.

³⁷ *Knihopis*, č. 17 125.

omnibus Parochis, et Concionatoribus, ut ejusmodi Sacra Biblia prae aliis sibi procurare, ac iisdem ubi studeant.“³⁸ Pokud však šlo o laickou četbu, patent striktně nakazoval, aby byla povolena četba pouze překladu s výkladovými poznámkami, schválenými katolickou církví – tj. Bible svatováclavské.³⁹

Obecný lid a četba Písma

Četba Písma „obecným lidem“ je v komentářích Bible svatováclavské mnohokrát tematizována. V předmluvě k Novému zákonu najdeme následující: „Nemá se Písmo svaté příliš subtilně, ani příliš zhruba vykládati, ale rozumně má se hleděti na to, co předchází a co následuje, a jedno k druhému přirovnávati, a tak může kdo na pravý smysl Písma přijíti. Obecní však lidé ať sobě písem nevykládají, ale ať se ptají svých duchovních správců a pastýřů Církve, jakž napomíná Malachiáš řka: Rty kněze ostříhati budou umění a na Zákon dotazovati se budou z ust jeho. Sice nic nebezpečnějšího nemůž se přihoditi Církvi Boží jako to, když každý podlé svého smyslu směl by vykládati Písma, a každý měl za pravé to, co by se jemu zdálo; poněvadž ta všetečná svoboda byla a býti by mohla příležitostí všelijakých bludů a kacířství.“⁴⁰ Na stejné nebezpečí upozorňují i komentáře ke 2. listu Petrovu v Novém zákoně Bible svatováclavské⁴¹ a shodně na něj naráží i Jan Barner TJ ve svých *Summariích na všecka čtení a evanjelium jak nedělní, tak i sváteční*.⁴² Motiv svobodného výkladu s nebezpečím hereze spojují i komentáře k 1. listu Janovu, 20. kapitole knihy proroka Izajáše (komentář s názvem „Písmo svaté hloupým lidem čísti jest nebezpečno“), ke 3. kapitole knihy Jesuse Siracha a dalším místům.

Dále se v komentářích objevuje tvrzení o náročnosti biblického textu, tak v komentáři ke 4. kapitole listu Timotejovi „Znamenej, že svatá Písma, poněvadž od Boha vdechnuta [j]sou, mají velmi hluboký a Božský smysl, a protož nemohou od kohokoli pochopena býti, ale mnoho tajemství v sobě zavírají, jsouce jako hluboká řeka, na které vidí se toliko ta voda, která po vrchu jest, všecka pak jiná voda, jižto jest mnohem více, ukrytá zůstává.“⁴³

³⁸ „Doporučujeme tedy všem farářům a kazatelům, aby přede všemi ostatními používali právě tuto Bibli [tj. Bibli svatováclavskou, pozn. autora], a právě jí si hleděli.“

³⁹ Patent z 31. března 1735. NA, APA I, Kniha patentů 1711-1763, sign. B 20/1c, inv. č. 1471.

⁴⁰ BsV I, s. 11-12. V původním tisku nestránkováno.

⁴¹ „... Dobře také katolická církev nechce, aby každý obecní a hloupý člověk Písmo svaté čítal a podlé svého vlastního smyslu vykládal; nebo nad to nic škodnějšího církvi svaté státi se nemůže; poněvadž ta svoboda jednotu víry a myslí do konce podvrací a bývá příčinou rozličných kacířství. Z toho též pochází, že sprostí lidé domnívajíce se, že sami od sebe Písmu Boží(m)u rozumějí, pohrdají vejklady svaté církve, které by však podlé poručení Kristova poslouchati měli; poněvadž oni nejsou pastýřové, ale ovce, kteréž nemají učiti, ale poslouchati.“ BsV I, s. 482/458.

⁴² „Nebezpečně tedy činí sprostní lidé, když čtou Písma bez výkladů učitelů katolických, a mnoha z takového čtení posavad kacířství povstala.“ Jedná se o vybraná komentovaná čtení. V předmluvě přitom autor přiznává snahu vymezit se proti obdobné publikaci, která vyšla nedávno v Halle. *Knihopis*, č. 957. Na problematičnost svobodného laického výkladu naráží ve svých kázáních i Ondřej František Jakub de Waldt (*Knihopis*, č. 16 913) a mnozí další. Určení souvislosti mezi postilami a komentáři Bible svatováclavské je předmětem dalšího bádání.

⁴³ BsV I, s. 427/403.

Ve své argumentaci proti Šestidílce při 31. kapitole Deuteronomia Jan Barner píše, že „I. [...] zde poroučí Mojžíš, aby kniha tato se čtla lidu každého sedmého léta, ne pak aby ji lid četl, a proto ji dal kněžím, kteříž nosili Archu Umluvy Páně, a ne obecnému lidu; aby oni (totižto kněží) ji společně shromážděnému lidu, mužům, ženám, maličkým jejich i příchozím čtli. II. Dal knihu toliko tuto, v které se přikázání na veškeren lid vztahovala a která všickni potřebně věděti musili, ne pak jiná Písma; a tu ještě Knihu poručil složiti při boku Archy Páně, aby kdokoli k ní přístupu neměl a v ni jako v nějaké Štilfrýdově kronice se přebíral. Zdalíž i my katoličtí nevyučujeme všechny vůbec, bohaté, chudé, malé, veliké, muže, ženy, jak městský a urozený, tak obecný a sprostný lid všem článkům víry křesťanské, přikázáním Božským a církevním a všemu tomu, co jedenkaždý k obdržení spasení a k zejskání života věčného věděti povinen jest? K čemu jsou jiná Písma? Poslouchati oni mají, co se jim čte, ne čísti; kněžím kniha zákona svěřena jest, ne obecnému lidu. Pročež velmi slušně a chvalitebně církev svatá katolická nedovoluje, aby obecný, sprostný a nevyučení lid vesměs beze všeho rozdílu s Písmy svatými se obíral, mnohem méněji je sobě dlé svého zdání vykládal, pro veliká skrytá a nevystižitelná jich tajemství, kteráž dalece rozum jejich a způsobilost k rozumu převyšují.“ A o něco dále: „Vynaučila nás tomu (Bohu žel!) mnohonásobná zkušenost; nebo z takového nedorozumění a scestného vykládání Písem víceji než dvě stě jízlivých kacírství nešťastně se vylíhlo s zkázou a zahynutím nesčíslných duší. Vykládal byl sám Kristus, Moudrost Božská, učedníkům svým Písma a tajemství Království Božího; a jak jsou oni k tomu schopni byli? Odpovídá s. Lukáš: ‚A oni tomu nic nesrozuměli, a bylo slovo to skryto před nimi a nesrozuměli, co se pravilo.‘ Nesrozuměli učedníci Páně a srozumí takovým skrytým Božským tajemstvím obecný člověk, leč jakýs řemeslník, leč jakás ženka? Takovou obtížnost k postížení mělo slovo Božské oustně pronesené; nemá zajisté menší písebně zanechané.“⁴⁴ Takto in extenso cituji, protože uvedená argumentace je příznačná nejen pro Jana Barnera, ale i pro mnohé další autory počátku 18. století.

Komentátoři Bible svatováclavské a koneckonců i její vydavatelé neměli zájem na tom, aby se kterýkoli překlad Bible dostal do rukou laickému čtenáři. Jejich primárním adresátem byl farář nebo kazatel – člověk, který má dar, resp. pověření Písmo vykládat a předčítat. Laickou četbu chápali jako danost, vynucenou okolnostmi vývoje v Českém království. V předmluvě ke Starému zákonu proto uvádějí následující směrnicí: „Aby člověk rozumný z čtení Písma svatého nějakého užitku nabyti mohl, musí předně častěji se v něm obíratí... A proto církev svatá tak pěkně obojího Zákona Písmo [tj. celý text Bible, pozn. autora] i při mšech svatých i každodenních hodinkách (jináč *Breviářích*) jest sporádala, že každoročně větším dílem obe přečte. Přitom ten, kdo Písmu rozuměti chce, musí býti pokorný.“⁴⁵ I zde je preferováno slyšení četby, ne soukromá četba.

Labutí píseň Bible svatováclavské

Třetí vydání Nového zákona Bible svatováclavské z roku 1769 zůstalo podle zpráv Josefa Antona von Rieggera z roku 1785 nerozebráno. Jednalo se o archové vydání celého

⁴⁴ BsV III, s. 427/407.

⁴⁵ Tamtéž, s. 9.

souboru, identické s vydáním prvním. Šlo tedy opět o velmi drahou publikaci. Kolik výtisků bylo vydáno, jsme zatím nezjistili. Na skladě jich však zůstalo cca 270.⁴⁶ Informace ale ani tak není úplná, neboť se týká pouze skladů Dědictví sv. Václava. O konzistoriálním skladu, kde bylo od devadesátých let 17. století uloženo okolo dvou tisíc exemplářů prvního vydání, se tu nemluví. Co se stalo s nimi, zatím není známo.

V roce 1778 vyšel nový katolický překlad Nového zákona. Václav Fortunát Durych (1735–1802) a František Faustin Procházka (1749–1809) přitom převzali téměř celou autorskou předmluvu z roku 1677. Pražský arcibiskup Antonín Petr Příchovský z Příchovic (1764–1793) sám psal opět o nedostatku českého katolického překladu. Jeho záměr byl zřetelně velmi podobný Mayernovu. Text samotný se ale liší právě výrazně menším množstvím komentářů. Především právě ty šly stranou. Bylo tu však proto třeba doplnit následující tvrzení: „[Nový zákon, pozn. autora] ... předně na světlo vydáváme, a k užívání spasitelnému lidu obecného představujeme, s tímto však otcovským a spolu přísným napomenutím Naším: by jeden každý Písma svatého žádostivý čtenář ne v všetečnosti, ale v pokoře ducha, je četl; čta, ne dlé svého mdlého a neschopného vtipu sobě, neb jiným, bludně vykládal, a bludně vykládajíce, jedu (jak se kacírům děje) místo léku duše požíval; nýbrž pravidel od církve katolické ustanovených, bedlivě následuje: kdyby v místa hluboká a nepochopitelná uveden jsa, duchem nevěry neb bludnosti zmítán býti měl; outočiště rychle k modlitbě bral, Ducha svatého za osvětlení rozumu vroucně žádal, ano pravdu učení z ust pastýřů duchovních snažně vyhledával, a tím způsobem v jednotě samospasitelné víry katolické se zachoval.“⁴⁷ Hned v následujícím upraveném vydání svého překladu z roku 1786 pak František Faustin Procházka píše: „... a tak [jsem] to [tj. komentáře k biblickému textu a samotný překlad, pozn. autora] způsobil aby toho přeložení netoliko katolíci, ale i jiných vyznání věřící k spasitelnému duši svých prospěchu užívati mohli, a aby to nepravé jedněch na druhé žalování, a vespolek sebe v podezření brání, jenž z neumělosti pošetlí, i při těch, kteří za učené chtějí vidíni býti, se nalézá, že by toho neb onoho náboženství lidé Písma naschvál falšovali, již jednou přestalo...“⁴⁸ Polemice v komentářích tak (alespoň na čas) odzvonilo.

* * *

V souladu s tridentskými nařízeními a jezuitskou praxí při překladu biblického textu obsahovalo nové české vydání z přelomu 17. a 18. století komentáře. Ve větší míře byl však jejich účel jiný, než osvětlit souvislosti a význam textu. Byly určeny především misijním a rekatolizačním účelům – jednalo se o katechetické a polemické komentáře, s jejichž pomocí měl kněz, eventuálně i laik, vzdorovat námitkám nekatolíků a vést je k jedinému zemskému zřízení povolenému vyznání.

⁴⁶ *Knihopis*, č. 1112. Josef Anton von RIEGGER, *Nachricht von der sogennanten Erbschaft des heiligen Wenzel bey vormaligen Jesuiten in Prag*, in: *Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*, IV. Heft, 1787, s. 767–786. Za upozornění na tuto stať děkuji Ondřeji Koupilovi. Archiválie k ní viz NA, APA I, Dědictví sv. Václava, sign. C 138/4, karton č. 2208, inv. č. 3729.

⁴⁷ Jedná o se o tzv. Bibli katolickou, vydanou z popudu arcibiskupa A. P. Příchovského z Příchovic, který přitom inicioval i třetí vydání Bible svatováclavské. *Knihopis*, č. 1113.

⁴⁸ *Knihopis*, č. 17 134, nestránkovaná předmluva *Ke čtenáři*.

Mezi adresáty byli preferováni novokněží českojazyčných farností. Počítalo se však i s distribucí do jiných oblastí, kde se užívaly slovanské jazyky (ruština, srbština atd.), v rámci českých zemí i s německojazyčnými farnostmi, kde měly hlavní důležitost právě k textům připojené komentáře pro polemiku s jinověrci. Seznamy farností, které měly být upřednostněny právě pro velké množství utrakvistů a luteránů, vyhotovené v sedmdesátých letech 17. století, i samotné relace o stavu farních knihoven zůstávají dosud málo využívaným pramenem. Přitom by mohly vhodně mapovat rozsah přehledu o rozšíření herezí v době, v níž se předpokládá vrchol (mírného) rekatolizačního snažení.

Jedním z důležitých důvodů iniciování projektu Bible svatováclavské byla pocitovaná absence katolického překladu Bible a užívání nekatolických vydání (především Melantrichova a kralického překladu) katolickými faráři a misionáři. Podle našich zjištění však během celého období distribuce Bible svatováclavské právě tento problém zřejmě přetrvával. Dokazují to nejen proklamativní předmluvy z per pražských arcibiskupů, ale i patenty, kterými se snažila pražská konzistoř uvedené praxi předcházet. Zajímavé by bylo po této stránce sledovat ostatní diecéze – zvláště litoměřickou a královéhradeckou – právě s ohledem na přítomnost luterských a utrakvistických kazatelů a věřících.

Sekundárním adresátem Bible svatováclavské byl i laický čtenář. Z pohledu donátorů i samotných vydavatelů projektu šlo však spíše o danost, vynucenou českými podmínkami, než o původní záměr. Vydavatelé samotní přitom často vyjadřovali obavy z (nepravověrné) svobodné interpretace textu nevzdělanými laiky nebo jinověrci. Preferovali proto předčítání lidu kněžími – slyšení četby, četbu za přítomnosti a asistence kněze či četbu výhradně s katolickými (polemickými) komentáři.